INHOUDSOPGAVE

DE GESCHIEDENIS **3**
DE PATROONHEILIGE: WILLIBRORDUS **6**
DE ARCHITECTUUR **8**
De toren 8
De buitenarchitectuur 8
De binnenarchitectuur 11
DE BINNENINRICHTING **12**
Het koor 12
Het hoofdaltaar 13
Het koorgestoelte 15
Eeuwige aanbidding: funeraria 16
De schilderijen 17
De glasramen 18
De communiebanken en het vieringaltaar 18
De zijaltaren 20
De Mariakapel 20
Het Sint-Sebastiaansaltaar, alias het Heilig Kruisaltaar 22
De doopkapel 24
Het overige kerkmeubilair 24
De preekstoel 24
De biechtstoelen 25
De banken van de armenmeesters 26
De lambrisering en de portalen 27
Beeldhouwwerk ter devotie 27
De kruisweg 27
Vrijstaande heiligenbeelden 28
De aankleding van het interieur 29
De wandschilderingen 29
De glasramen 29
De schilderijen 30
Het orgel 31

BIBLIOGRAFIE **32**
COLOFON **32**

DE GESCHIEDENIS

De middeleeuwen

In het 12de-eeuws **'wondermissaal van Berchem'**, het oudste en kostbaarste object van de kerk, verwijst een handgeschreven aantekening uit 1486 niet alleen naar het patroonschap van Sint-Willibrordus, maar ook naar de wijding van een altaar door de 7de-eeuwse missionaris Willibrordus. De historische correctheid van deze bewering wordt echter zeer betwijfeld.

Over de bouw van de **eerste kerk** zijn geen documenten bewaard. Er wordt aangenomen dat er in de 9de eeuw een kleine bidkapel stond, misschien reeds uit de tijd van Willibrordus, die door de Benedictijnen van Deurne bediend werd. Zoals elders in onze streken, en zeker in Antwerpen, bleef weinig of niets gespaard bij de invallen van de Noormannen in de 2de helft van de 9de eeuw. Van voor de 12de eeuw zijn noch artefacten noch documenten bewaard.

Het bestaan van een kerk wordt voor het eerst bevestigd door een akte van 1297 waarbij Joannes Scraet, pastoor van de "kerkcke van Bergheem" toelating geeft om een zesde der tienden aan het kapittel van Antwerpen af te staan. Bijna een eeuw later, in 1388, vermeldt een document dat Berchem beschikt over een **"sierlicke kerke".**

De geschiedenis van de huidige kerk begint in 1486 wanneer pater karmeliet Godefridus, bisschop van Dagna, in de kerk een altaar aan de heilige Willibrordus toewijdt.

16de eeuw

Tussen 1510 en 1517 wordt de kerk vergroot en verbouwd in laatgotische stijl. Het schip bestaat uit vier traveeën en is overdekt met houten tongewelven. Het koor heeft een kruisribgewelf dat rust op gebeeldhouwde kraagstenen. Enkel het huidige koor en de kruisbeuk dateren nog uit die periode.

Bij de troebelen van de 16de eeuw wordt de kerk meermaals zwaar beschadigd en onteerd: zo bij de Beeldenstorm, in augustus 1566. Maar reeds 3 maanden daarvoor wordt de kerk het slachtoffer van een nachtelijke inbraak waarbij de schatten van de kerk, het liturgisch gerei in edelsmeedwerk alsook de gewaden gestolen worden. Om iets dergelijks in de toekomst te voorkomen neemt Heer Hendrik van Berchem de kosten op zich voor drie zware in ijzer gegoten deuren. Ook de strooptochten van de Bosgeuzen in 1571 en de calvinistische zuivering in 1582 gaan aan de kerk niet voorbij. Het wordt nog erger wanneer in 1584 het hele dorp en de kerk op last van het calvinistisch stadsbestuur van Antwerpen in de as wordt gelegd om de oprukkende Spaanse troepen van Farnese te verhinderen Berchem als legerplaats te benutten voor de omsingeling van de stad. Het dorp wordt a.h.w. van de kaart geveegd, de kerk brandt volledig uit.

Na 1585

Eens Antwerpen weer definitief onder het Spaanse wettige gezag is, wordt het koor vanaf 1590 opnieuw volledig bruikbaar voor de katholieke eredienst. De heropbouw van de eigenlijke kerkruimte vangt aan in 1605 en wordt voltooid in 1630, begunstigd door de vrede van het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) maar ook financieel door de bieraccijnzen. Pastoor Petrus Anchmant, zoon van een vermogend Antwerps koopman, zorgt zelf voor een klok, glasramen en een St.-Willibrordusbeeld. De belangrijkste promotor voor een grote nieuwe kerk is de beroemde geschiedschrijver en kanunnik van de Antwerpse kathedraal, Autbertus Miraeus, die na 1615 ook een aantal jaren pastoor van de Sint-Willibrorduskerk is.

Frans Revolutionair Bewind

Tijdens het Frans Revolutionair Bewind 1794-1799 moet alle adellijke heraldiek eraan geloven. Merkwaardig voor die onzekere tijden is dat uitgerekend nog in 1796 de huidige sacristie wordt opgetrokken. Het jaar daarop wordt van de geestelijken de eed van trouw aan de Republiek geëist. Pastoor Pieter Van den Wouwer wordt aanvankelijk gevangen genomen maar blijkbaar dank zij een petitie vrijgelaten. Om toch aan verdere vervolging te ontsnappen duikt hij onder.

In 1799 doet de kerk even dienst als 'Tempel van de Wet' wat niet belet dat de hele inboedel intact blijft. Dankzij de machtswissel te Parijs ten voordele van Napoleon, met een nieuwe gunstigere wind voor de relatie kerk-staat, wordt oogluikend op 1 mei 1800 de mis opnieuw opgedragen, zij het in de pas gebouwde sacristie terwijl de menigte vanuit de kerk toehoorde. Twee jaar later wordt Van den Wouwer opnieuw tot pastoor aangesteld.

19de eeuw

In **1823**, nog tijdens het Nederlands Bewind, wordt de middenbeuk naar ontwerp van architect Blomme in laat-classicistische stijl herbouwd, worden zijbeuken in dezelfde stijl toegevoegd en de dwarsbeuken verhoogd (zoals nog aan de bouwnaad af te lezen valt).

Om tegemoet te komen aan de gestage bevolkingsuitbreiding van de parochie (het aantal inwoners in Berchem verdrievoudigde bijna tussen 1800 en 1850 van 1500 tot 4356) wordt de kerk in 1850-'53 ingrijpend vergroot. naar plannen van architect Ferdinand Berckmans (Antwerpen, 1803-1854). De oude toren moet hiervoor plaats ruimen want in westelijke richting wordt het schip van de kerk met vier traveeën verlengd. Daar sluit dan de huidige toren in natuursteen op aan samen met de nieuwe westgevel, alles in classicistische stijl. Boven de toegangsportalen worden de gebeeldhouwde medaillons van O.-L.-Vrouw en Willibrordus aangebracht.

Door de uitbreiding van de kerk toont ze nu een tweeledige structuur: enerzijds een gotisch koor (1510-1517) en anderzijds de middenbeuk, de zijbeuken en de toren in een neorenaissance-neoclassicistische stijl (1823 en 1850).

20ste en 21ste eeuw

Tijdens de beschieting van Antwerpen in 1914 bij de aanvang van WO I wordt de kerk slechts licht beschadigd maar op het einde van WO II in 1944-'45, teisteren V1 en V2-bommen de kerk veel zwaarder: daken en gewelven worden geschonden en alle glasramen vernield. Deze worden in 1951-'52 vervangen door 23 nieuwe ramen, sommige op basis van de oude kartons.

Het koor, het transept en het meubilair zijn beschermd als monument sinds 1953. De kerk zelf is beschermd sinds 1983 en is vastgesteld als bouwkundig erfgoed sinds 2009.

Voor de restauratiewerken aan de daken en de gevels in 2012-2014 wordt zowat het ganse kerkgebouw door stellingen ingepakt: een futuristische aanblik!

DE PATROONHEILIGE: WILLIBRORDUS

Het medaillon boven een zijingang aan de westgevel (1850-'53)

Willibrordus is een van de eerste missionarissen die onze streken kwam evangeliseren. Hij wordt geboren in de omgeving van York (Engeland) in 657. Op ongeveer 20-jarige leeftijd doet hij afstand van de militaire status van zijn familie en treedt in het klooster van Rathmelsigi (Ierland) in, waar hij in 688 tot priester wordt gewijd. In 690 wordt Willibrordus met 11 gezellen naar Friesland gezonden. De Friezen bewoonden toen een smalle kuststrook van Denemarken tot Frans Vlaanderen (Boulogne). Maar hij ondervindt tegenwerking van de koning van de Friesen, Radboud en trekt zich terug. Pepijn II van Herstal geeft hem echter de vrijheid zich in Antwerpen te vestigen. Na zijn bisschopswijding in 695 te Rome door Paus Sergius I richt hij het bisdom "Trajectum" op (het huidige Noorden van Frankrijk). Wanneer hij in 698 van de abdis Irmina (Trier) een kerkje en een klooster in Aefternacum (Echternach) ten geschenke krijgt, bouwt hij dit uit tot een abdij volgens de regel van de heilige Benedictus. Vanaf 728 trekt hij zich meer terug in de abdij en legt er zijn leven schriftelijk vast in het *Calendarium van Echternach*. Hij overlijdt op 7 november 739; die datum wordt zijn kerkelijke feestdag, die ook in Berchem wordt gevierd. Tussen 750 en 760 wordt zijn gebeente overgebracht naar een praalgraf in de abdij van Echternach waar hij als 'gelukzalige' wordt vereerd en aangeroepen.

Het werkterrein van Willibrordus ligt hoofdzakelijk in Brabant, Limburg en Westfalen, later ook in Holland en Friesland. Omdat deze streken zich in het minder veilige Noorden bevinden, wordt hij, met de connotatie van held, 'apostel der Friezen' genoemd. De verwijzing naar Utrecht als zijn bisschopsstad zou het gevolg kunnen zijn van een vroegmiddeleeuwse foutieve interpretatie van teksten en overleveringen.

Volgens de legende zou Willibrordus tijdens zijn verblijf in Antwerpen op de hoogte gebracht zijn van de aanwezigheid van een heidense tempel in het Luithagenbos, de 'Oude god'. Hij ging naar die tempel, stootte het afgodsbeeld om, brak de tempel af en bouwde een christelijke bidplaats in hout, met een altaar toegewijd aan Sint-Bartolomeüs. Die kapel wordt vermoedelijk in de 9de eeuw bij de inval van de Noormannen verwoest.

Ook de historische **Sint-WillibrorduspUt** is gebaseerd op een legende. Dank zij zijn succesvol optreden had Willibrordus veel bekeerlingen te dopen. Door met zijn staf in de grond te roeren ontstond een bron en dat water gebruikte hij om het doopsel toe te dienen. Dit verhaal ligt aan de basis van veel 'Willibrordus-putten' in Vlaanderen en Nederland. De Willibrorduspu t van Berchem (Uitbreidingsstraat, recht tegenover de aansluiting met de De Villegasstraat) werd pas in 1865, tijdens de aanleg van de fortengordel rond Antwerpen, "gesloten en geëffend".

Traditioneel wordt Willibrord in de kunst voorgesteld in zijn waardigheid van bisschop, met mijter en staf. Het boek brengt hem in beeld als prediker en leraar, het kerkmodel als stichter van kloosters en bouwer van kerken.

In de kerk komt de patroonheilige voor op tal van beelden, schilderijen en vaandels, in het beeldhouwwerk en het borduurwerk.

DE ARCHITECTUUR

De toren

Misschien eerst even iets melden van de vroegere toren die, heropgebouwd na 1590, in 1850 werd afgebroken voor de verlenging van het kerkschip. Wanneer de bouw van het gotisch kerkje in 1517 voltooid is, wordt dat jaar een torenuurwerk aangeschaft.

In 1850 wordt de huidige 47,55 m hoge **toren** gebouwd. Ook de windhaan was toen nieuw want tot dan toe was er zelfs geen sprake van een torenspits. De toren is het centrale deel van een ingewikkelde westpartij: een complex van steunmuren (midden), de trap naar het hoogzaal, het portaal van de noordelijke ingang en de doopkapel en het portaal van de zuidelijke ingang.

Een jaar na aanvang worden de restauratiewerken aan de toren voltooid. Symbolisch worden de restauratiewerken aan de toren bekroond door de plaatsing van een nieuwe windhaan, eigenhandig uitgevoerd door burgemeester Bart De Wever die daarvoor op 6 maart 2013 “met raar gevoel in de knieën” (de stelling rond) de top van de toren beklimt.

Tijdens het Frans Revolutionair Bewind worden de klokken geroofd, wat zich nog eens herhaalt in 1943 tijdens WO II door de nazi’s. De huidige klokken zijn in 1950 gegoten te Doornik bij M. Michiels en toegewijd respectievelijk aan St.-Willibrordus (1.044 kg), Onze-Lieve-Vrouw (825 kg) en het Heilig Kruis (525 kg).

De buitenarchitectuur

De kerk, afgewerkt in 1517, is gebouwd **in laatgotische stijl**. Het koor is opgetrokken in Balegemse (natuur)steen, de buitenmuren in witte zandsteen uit Gobertange, de binnenmuren in baksteen.
De middenbeuk en de zijbeuken, worden tussen 1828 en 1850 grondig vernieuwd en uitgebreid in rode baksteen, in **neorenaissance stijl.** De sierlijke natuurstenen **westgevel** is opgesmukt met gebeeldhouwde medaillons van Onze-Lieve-Vrouw, boven het noordportaal, en Sint-Willibrordus boven het zuidportaal. De kunstenaar hiervan is onbekend. De drie eiken buitendeuren dateren van een restauratie in 1975 door Alfons De Roeck.

Op het **kerkhof** dat eertijds het bedehuis volledig omgaf wordt begraven tot 1883 wanneer de nieuwe gemeentelijke begraafplaats in gebruik wordt genomen. De doden blijven op het eigenlijke kerkhof rusten tot ongeveer 1918. Het terrein wordt dan gedeeltelijk als grasperk en wandelzone aangelegd. In de noord-, oost- en zuidgevels van de kerk zijn een 20-tal **grafmonumenten** ingewerkt als laatste getuigen van het voormalige kerkhof.
Enkele herinneren ons aan de gehechtheid van een aantal pastoors aan hun parochie waaronder Pieter Van de Wouwer († 1829) die deels ondergedoken het woelige Frans Revolutionair Bewind heeft meegemaakt. Verder grafplaten van bekende Antwerpse families zoals Werbrouck, de Baillet, Ullens en de Bie.
Enkele grafplaten roepen het strijdgewoel op van de Belgische onafhankelijkheidsoorlog waarbij de Franse officieren Alexandre Adrien Couteaux en Jules Grandsire (°Boulogne-sur-Mer 1799) sneuvelden in 1832 op het einde van het beleg van de Antwerpse Citadel. De pastoor van Berchem Joannes Baptist Cornet aarzelde niet om zowel bij de Slag van Berchem in 1830 als bij de belegering van de citadel de gewonden en de stervenden geestelijke bijstand te verlenen. Van P. Kets staat vermeld dat hij “se

distingueau siège de la citadelle d'Anvers et reçut un don particulier de S.M. le Roi de Belges". Ook enkelen die verbonden zijn aan het Antwerpse Sint-Elisabethziekenhuis blijven hier 'verder leven', dokter Willem Stevens (Oude Tonge 1803 - Antwerpen 1857) en hoofdchirurg en botanicus Claudius Sommé (Parijs 1772 - Antwerpen 1855).

In het midden het grafmonument van Corneille Charles Bal (1813-1876), Directeur général du Veritas

Hier rust te midden zijner schare / de goede herder de Z.E.H. Joannes Jos Van de Velden / bijna 25 jaren pastoor van Berchem / aldaar overleden op 16 maart 1878 / in den ouderdom van 74 jaren.
Tegen de obelisk staat de beeltenis van zijn patroonheilige Johannes de Doper.

Aan de noordoostkant vermeldt het opvallende **Heilig Hartbeeld** met uitgestrekte armen op de voet van de hoge sokkel "Het Heilig Hart van Jezus ter Eere" en "De bevolking van Berchem". De smekende beden waarmee het werd ingewijd ter gelegenheid van het betreffende kerkelijk feest op 16 juni 1918, vijf maanden vóór het einde van de Eerste Wereldoorlog - nog onder volle bezetting - zullen de achteloze voorbijganger van nu ontgaan. De devotie tot het Heilig Hart (van Jezus) rekent immers op bescherming van het huisgezin. Tegelijkertijd fungeert het H. Hartmonument als gedenkmonument vanwege de Berchemse bevolking voor de oorlogsslachtoffers van de gemeente.

De monumentale **calvariegroep** aan de oostgevel uit 1713 is wellicht een werk van de befaamde beeldhouwer Alexander van Papenhove (Antwerpen 1668-1759). Het is een schenking van de echtgenoten Alphonsus Van Breusegem. De *Broederschap van de Goede Dood* liet hierboven een dak plaatsen met de inscriptie 'Heer, bevrijd ons van een haastige en onvoorziene dood', waarmee bedoeld is een sterven zonder de laatste sacramenten en o.m. een algemene biecht. Om de groep te plaatsen moest een raam van het hoogkoor worden dichtgemetseld, wat voor het interieur niet zo problematisch was gezien begin 18de eeuw het barokke hoofdaltaar al lang de symbolische lichtinval van de gebrandschilderde glasramen had afgeschermd. Dit

kruisbeeld was oorspronkelijk bedoeld voor de bezoekers van het toenmalige kerkhof rond de kerk; m.a.w. een waarschuwing voor de levenden vooraleer ze hier de doden zouden komen vervoegen. Dergelijke kerkhofkruisbeelden zag men toen, begin 18de eeuw, overal verschijnen.
De typisch langgerekte alleenstaande **pastorie** gaat terug tot 1685 met een mooi symmetrische gevel, vijf traveeën breed. Die kern wordt verbouwd en met een travee vergroot in 1848, twee jaar voor de kerk voor verbouwing en vergroting aan de beurt komt: de woonst van de pastoor die voorrang kreeg op 'het huis van God'. Het beeld van Maria met Kind op een sokkel van engelenhoofdjes, een werk van Alfons De Roeck, dateert van het Mariajaar 1954. Het 18de-eeuwse arduinen spiegelboogpoortje in de ommuurde tuin aan de kant van de Lange Pastoorstraat, is afkomstig van de voormalige herberg ' 't Wit Kruis', Grote Steenweg nr. 53.
Een minder fraai voorval in de vroegere pastorie is de roofmoord in 1571 op pastoor Bernard Dielkens en zijn kapelaan Peeter de Som door een roversbende. De misdadigers eindigen wel op het galgenveld van Berchem.

De majestueuze eeuwenoude **koperbeuk** (Fagus silvatica var. Purpurea; 18de eeuw) aan de westzijde van de kerk hoorde aanvankelijk bij **de tuin van de pastorij** maar die is sinds de heraanleg van de Korte Pastoorstraat en de Heilig Hartstraat in 1927 een openbaar plein geworden. De uitzonderlijke boom wordt in 1949 als landschap geklasseerd.

Aan de zuidoostzijde prijkt het bijzonder geslaagde **Sint-Willibrordusbeeld** van de gerenommeerde Berchemse beeldhouwer Albert Poels (1903-1984). Dit geschenk van de V.T.B. wordt in 1962 ingezegend door de Antwerpse bisschop Mgr. Jules Victor Daem bij zijn blijde intrede in Berchem. De heilige staat er als geloofsverkondiger met het evangelieboek in de hand, met zijn bisschoppelijke kromstaf en bekleed met het pallium en aan zijn voet de bron, teken van zijn wonderdoende weldadigheid. Het voetstuk in de vorm van een laag gemetst muurtje moet herinneren aan het St.-Willibrordputje in Berchem. Naast het wapenschild van Berchem, zijn er de drie wapenschilden van steden waar Willibrord vertoefd heeft: Utrecht, Antwerpen en Echternach. De verbondenheid tussen deze steden door de figuur van Willibrord, illustreerde destijds ook de BENELUX-gedachte, het bijzondere samenwerkingsverband tussen België, Nederland en Luxemburg, toen de Europese Gemeenschap nog niet aan de orde was. De figuren aan Willibrords voeten stellen deelnemers voor aan de beroemde processie van Echternach, die met een wimpel hand in hand lopen. De typische beweging van telkens eerst drie stappen vooruit en vervolgens twee terug achteruit, moet je er nog wel bij denken.

De binnenarchitectuur

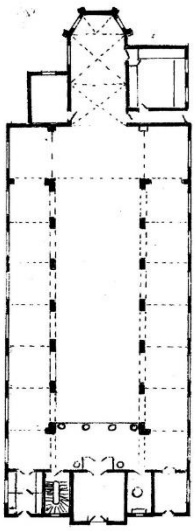

Het **grondplan** van de kerk is een georiënteerde kruisbasiliek. Wie hier 's morgens tijdig aanwezig was, kon het opkomende zonnelicht aanschouwen als symbool van het Licht van Christus. In de baroktijd wordt deze spirituele symboliek tenietgedaan door het optrekken van een modieus portiekaltaar.

De kerkruimte bestaat uit een driebeukig schip van zeven traveeën, een ingebouwd transept en een koor van twee traveeën.

Het oorspronkelijke gotische spitsbooggewelf van het schip wordt bij de ingrijpende heropbouw in de periode 1825-1850 vervangen door een **houten tongewelf** in een pseudo neorenaissance-neoclassicistische stijl. Het is nog wel verstevigd met de originele ijzeren ankers tussen de zijmuren. Deze 19de-eeuwse invulling van de midden-, zij- en kruisbeuken contrasteert met laatgotische koor.

De daken van de middenbeuk en de zijbeuken worden ondersteund door twee rijen van zes zuilen. De oorspronkelijke kleuren zijn sinds de laatste restauratiewerken overschilderd.

DE BINNENINRICHTING

Het koor

In het oudste deel van de kerk, het **koor** uit het begin van de 16de eeuw, trekt het fijn uitgewerkte kruisribgewelf de aandacht. De ribben komen samen in sierlijke druipstenen. Op de muren steunen ze op **kraagstenen** met schilddragende engelen (boven de koorbanken; foto). Twee andere, aan het zicht onttrokken door het altaar, tonen opmerkelijke voorstellingen: *Samson die vecht met de engel* en *Samson die de twee deurvleugels van de stadspoort van Gaza draagt (Rechters 16)*. Zij zijn het oudste beeldhouwwerk van Berchem.

Een opvallende eigenaardigheid is de **akoestiek** van het originele hoogkoor. De muren links en rechts schuin achter het hoogaltaar vormen echte klankborden. Dit was zeer functioneel in een tijd dat de priester met de rug naar het volk stond en in de richting van deze muren de mis las. Zijn stem werd duidelijk weerkaatst naar de kerk toe. Sinds de bouw in 1823 van het huidige hoogaltaar dat breder is en dat minder dicht tegen de apsiswand is geplaatst, werkt dit niet langer.

Het hoofdaltaar

Na de Franse overheersing wordt in 1823 een nieuw **hoofdaltaar** gebouwd, zoals voorheen gewijd aan St.-Willibrordus. De kunstenaar is onbekend. De **altaartafel** is versierd met een reliëfstuk *Het Paaslam* (Apocalyps 14:1), het deurtje van het verguld koperen **tabernakel** met *De verrezen Christus*. Indachtig de symboliek van de joodse zevenarmige kandelaar eertijds in de tempel van Jeruzalem, wijst een set van zes monumentale kandelaars in verguld koper deze offertafel als de heiligste plaats in de kerk aan. Het verguld 17de-eeuws **Christusbeeld** op 19de-eeuws kruishout boven op het tabernakel fungeert dan als de 'zevende' en centrale lichtdrager.

Het altaarportiek is opgebouwd uit twee paar witte marmeren zuilen met Korintische kapitelen. Ter bekroning op de zwarte bovenbouw troont een zegenende God de Vader in stralende glorie tegen een achtergrond van gouden stralen terwijl twee flankerende engelen Hem aanbidden. Deze beeldengroep is in wit geschilderd hout.

Het **altaarschilderij,** een werk van Jozef Correns (1814-1907) uit 1838, geeft de patroonheilige weer: ***St.-Willibrordus die als geloofsverkondiger het heidendom overwint***. De heilige staat centraal in bisschoppelijk ornaat terwijl hij een heidens afgodsbeeld, hier in de vorm van een sater, omverwerpt. Deze voorstelling gaat terug op het verhaal waarbij Willibrord in de Berchemse wijk Luithagen een afgodsbeeld vernielde.

Voordien hing op dit altaar een **schilderij** met een identiek thema: *Willibrordus haalt het beeld van Mercurius neer* (anoniem, 2de helft 17de of begin 18de eeuw, dat nu - dichtbij - tegen de zuidelijke koormuur hangt (foto). Men kan zich de vraag stellen waarom deze vervanging doorgevoerd werd gezien het identieke thema.

De kerk bezit negen **antependia** in de verschillende liturgische kleuren. Eén daarvan behoort tot een stel met ook twee predellapanelen, een kazuifel, een dalmatiek en een tuniek dat de parochie aanbood aan Mgr. **Théophile Roucourt** bij zijn gouden priesterjubileum in 1908. Het ontwerp was van Ernest Wante, de uitvoering door kunstborduurder Leonard (Huis F. Leonard, Antwerpen).

Links en rechts op dit **antependium** staan de grote boodschappers van God, de aartsengelen Gabriël en Michaël. Bovenaan prijken enkele oudtestamentische profeten *en buste* die de verlossing van Christus aankondigden. Ze zijn allen voorzien van een aureool en een banderol met hun naam: (van links naar rechts) Ezechiël, met veer en boek; de 'jeremiërende' Jeremias veegt met een zakdoek zijn tranen af; Maleachi, 'Malachias', met veer en boek in de hand; Jesaja, 'Isaïas', met open boek; en Daniël, de handen open bij wijze van verwondering over zijn bevrijding uit de leeuwenkuil. De reden waarom Maleachi, ofschoon de laatste in de rij van de *Kleine Profeten*, hier te midden van de anderen de ereplaats verdient, is mogelijk te verklaren door zijn naam: 'Mijn bode', waarmee voor het eerst de eigenlijke functie van de profeten wordt aangeduid. Zijn centrale positie op dit altaarvoorhangsel, vlak bij de altaarsteen waarop het Misoffer wordt opgedragen, is misschien ook te verklaren vanuit zijn aanklacht van de onwaardige offers die God niet welgevallig zijn, reden waarom aldus v. 1:10 de kwaliteit van de offers op het altaar van de Heer ('Mijn altaar') moest gezuiverd worden. En is Jezus in de Mis niet het 'vlekkeloze offerlam' bij uitstek, dat God geheel bevalt (1 Petr. 1:19)?

Twee monumentale **kroonluchters** verlichten sinds ca. 1920 het altaar en het koor.

Het koorgestoelte

Nadat in 1657 de wanden van het koor door Jan Seberechts waren bedekt met een versierde eikenhouten lambrisering beeldhouwt Joos Pasteels, uit het naburige Mortsel, in 1659-'60 het fraai gedecoreerde koorgestoelte.
De weelderige decoratie van friezen en pilasters wordt opgebouwd door festoenen, guirlandes, bloemenkorven en bloemenvazen. Herkenbaar zijn o.m. rozen, zonnebloemen, peren, een passievrucht en druiventrossen. Aan dit alles doen engeltjes, vogels en aapjes zich te goed: ze snoepen er van. Eén engeltje dat blijkbaar minder op het zoete fruit belust is, hanteert pijl en boog. Een extra vrolijke noot op deze pilasters is het (identieke) motief van een triton (foto) die rijdend op een dolfijn en gewapend met een drietand à la Neptunus, zegevierend de trompet steekt, maar dan in de vorm van een kinkhoorn.

De beschilderde **cartouches** boven de stoelen tonen telkens de initiaal van een **apostel** in een schild boven gekruiste palmtakken, een decoratieve toepassing van het vaste attribuut van het martelaarschap. De idee daarachter is dat wie de marteldood sterft, een eervolle blijde intrede in de hemel als beloning wacht. Het motief van gekruiste palmtakken in combinatie met een laurierkrans, zoals in reliëf aangebracht is op de verkropte fries bovenaan het gestoelte wijst eveneens op dat martelaarschap. Het aantal van 13 zitplaatsen laat álle apostelen toe: de Twaalf met de vervanger van Judas, Mattias, én de bijkomende apostel Paulus.
In hiërarchische ordening, van oost (het altaar) naar west: aan de noordkant: 'A', 'P', 'M', 'B', 'J', 'P' en 'T', wat waarschijnlijk staat voor ***A**NDREAS, **P**ETRUS, **M**ATTIAS, **B**ARTOLOMEÜS, **J**ACOBUS Maior, **P**AULUS, **T**OMAS.* Aan de zuidkant: 'M', 'J', 'S', 'P', 'J', 'T', die te lezen zijn als: ***M**ATTEÜS, **J**OHANNES, **S**IMON, **P**HILIPPUS, **J**ACOBUS Minor, **T**ADDEÜS* (op de foto: de 'B' van Sint-Bartolomeüs, niet te vergeten de oorspronkelijke patroonheilige van de eerste kapel in Berchem).

De vruchten op de **afsluiting** van het gestoelte zijn haast verleidelijk plastisch uitgewerkt: bijna om in te bijten. (foto links)

Op de **deur** die naar de sacristie leidt reiken de hoornen van overvloed mischien de sleutel aan om de iconografie van het gestoelte te vatten: de overvloedige genade die de mens van God in de schepping mag genieten. Waarschijnlijk heeft een soortgelijk gebeeldhouwd paneel oorspronkelijk ook elk rugbeschot versierd. (foto rechts)

Eeuwige aanbidding: funeraria

Aan de noordzijde van het koor staat het **cenotaaf van Marie-Anne van Berchem**, echtgenote van Baron Philip de Fourneau, opgericht in 1663 (foto). Langs vaderszijde was de laatste uit het beroemde geslacht van de 'van Berchems' waarvan enkelen op het hoogkoor begraven liggen. Via haar moeder Maria was zij de kleindochter van (de latere kanunnik) Antonio II de Tassis (beiden geportretteerd door Antoon van Dyck). Het barokke grafmonument vertoont qua opbouw sterke gelijkenis met dat van Ambrosius Capello in de St.-Pauluskerk. Het geknielde beeld van de aflijvige en de bijhorende bidstoel zijn gebeeldhouwd in witte natuursteen terwijl de lege sarcofaag die als voetstuk dient en de omlijsting grotendeels van zwart marmer zijn. Op basis van een tekening van Artus II Quellinus (Sint-Truiden 1625 - Antwerpen 1700), bewaard in het Stedelijk Prentenkabinet Antwerpen (cat. nr. D.30.12.a), is dit monument wellicht van zijn hand.

Het aanzien van dit grafmonument blijkt uit de gravure ervan die opgenomen is in Jacques Le Roy *Notitia Marchionatus Antverpiensis* (Amsterdam, 1678, p. 109). Gezien de kunstgeschiedenis zich te Berchem voor 1800 hoofdzakelijk beperkt tot zijn oudste en best bewaarde monument, de Sint-Willibrorduskerk, hoeft het niet te verwonderen dat voor de illustratie van de algemene geschiedenis van de gemeente in grote mate enkel beroep kan gedaan worden op het patrimonium van "d'ouw kerk", zoals ze in de volksmond heet. Voor de *Geschiedenis van Berchem* van de hand van Floris Prims (1949) werd dan ook voor de cover handig gebruik gemaakt van de omlijsting van dit funerair monument. Het geheel wordt bekroond door het traditionele vanitasmotief, de gevleugelde zandloper.

Aan de zuidzijde van het koor herinnert de biddende figuur op het **Memorial Roucourt** aan Mgr. Theophiel Roucourt, eerste pastoordeken van Berchem. Het reliëfbeeld wordt in 1919 door Alfons Jozef Strymans (1866-1959) gebeeldhouwd naar aanleiding van Roucourts diamanten priesterjubileum (60 jaar). Als professor lag Roucourt aan de basis van de oprichting van de 'Zuidnederlandsche Maatschappij van Taalkunde' en de uitgave van de eertijds klassieke 'Nederlandse spraakleer' voor het middelbaar onderwijs. Op het epitaaf knielt Roucourt geruggesteund door Willibrordus, de patroonheilige van zijn kerk, voor Christus die wijst op zijn genadevolle Heilig Hart.

Typisch voor 19de–eeuwse **gedenkmonumenten** zijn de beide op het koor verlucht met een schilderij.

De Graflegging van Edouard Dujardin uit 1867 is opgenomen in een gedenkmonument dat door en voor de familie Meeus-Adriaensen tegen de noordwand is opgericht.

Het tweede ter nagedachtenis van Mevrouw Julie Henriette Galliez (Mons 1796 - Antwerpen 1859), die in 1824 gehuwd was met Charles Pecher, is voorzien van een ***Piëta*** geschilderd door hun zoon Jules Romain Pecher (Antwerpen 1830-1899) in 1861. De echtgenoten liggen begraven op het Schoonselhof. Charles (Antwerpen, 1797-1873) ligt aan de basis van de oprichting van de liberale partij.

De schilderijen

Het schilderij aan de zuidwand, ***De Heilige Drieëenheid met overleden Christus*** is een 17de-eeuwse verzorgde kopie van *De Heilige Drievuldigheid* van Rubens, dat in het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten (KMSKA) bewaard wordt. De schilder is onbekend wat sommige kunstcritici toelaat om het aan het atelier van P.P. Rubens toe te schrijven. (foto)

Uit de kerk van de Annonciaden in Antwerpen komt het anonieme 17de-eeuwse schilderij *O.-L.-Vrouw-ten-hemelopneming*.

De glasramen

De vier kleurramen van het koor zijn getekend door Louis Crespin en uitgevoerd door Oscar Calders in 1951.
Op twee ramen, grotendeels aan het zicht onttrokken door het altaar, staan de statige afbeeldingen van de vier evangelisten met aan de voeten hun attribuut: Matteüs met de engel, Marcus met de leeuw, Lucas met de stier en Johannes met de adelaar.

De beide ramen links en rechts van het altaar hebben betrekking op de eucharistie en de patroonheilige Willibrordus.

In het raam van het **heilig Sacrament** (noordkant) herkennen de Emmaüsgangers de Heer bij het breken van het brood (Lc. 24:44-49). De symbolen van de eucharistie, vis en brood(-korf) staan in het kroonwerk. Onderaan herinneren wapens aan de geslachten 'van Berchem', 'van Liere' en 'de Fourneau'. (foto rechts)

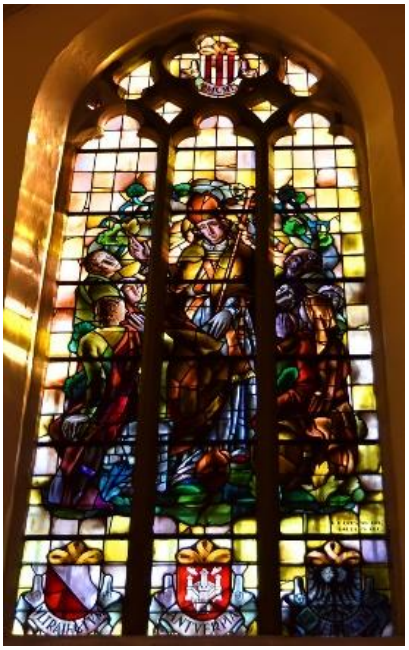

Op het zuidelijke raam predikt bisschop **Willibrordus**, voorzien van zijn attributen bron en kruikje. In het kroonwerk prijkt het adellijk wapen van de familie 'van Berchem', onderaan de wapenschilden van steden waar Willibrord vertoefd heeft: Utrecht, Antwerpen en Echternach. De verbondenheid tussen deze steden, door de figuur van Willibrord, droeg in de jaren 1950 de politiek-economische BENELUX-gedachte uit, het bijzondere samenwerkingsverband tussen België, Nederland en Luxemburg - toen de Europese Gemeenschap nog niet aan de orde was (zie ook het standbeeld van St.-Willibrordus in het grasperk naast de kerk). (foto links)

De communiebanken en het vieringaltaar

Van de fijn gesculpteerde maar eenvoudige houten communiebanken uit 1864 is de kunstenaar onbekend. De gietijzeren ajour panelen zijn gevat in houten ramen. Hun decoratieve iconografie sluit aan bij de respectieve altaren. Aan de noordzijde bij het O.-L.-Vrouwaltaar zijn ze versierd met het Mariamonogram en met een brandend hart (foto) en aan de zuidzijde bij het H. Hartaltaar met het Jezusmonogram en een brandend hart bekroond met een kruis.

In de geest van Vaticanum II plaatst Alfons de Roeck in 1965 een verplaatsbaar **vieringaltaar** vooraan in het koor, maar dit wordt later vervangen door een eenvoudige altaartafel van Jan Gerrits (°1938).

Op de **lezenaar** (Alfons de Roeck, 1965) draagt de adelaar, het symbool van evangelist Johannes, het evangelieboek. Op de voet wordt verwezen naar de oorsprong van de kerk: de bekering door Sint-Willibrordus en de bouw van de kerk (metser met stenen).

Ook het **katheder** in de koorruimte waar het lezingenboek op rust is aan elke zijde versierd met een voorstelling (Jean Aelterman, 1992) die de verkondiging van dit woord aangeeft.

De zijaltaren

De Mariakapel

Het **O.-L.-Vrouwaltaar** aan de noordzijde, een barokke creatie van Pieter I Scheemaeckers (Antwerpen, 1640-1714) uit 1692, was oorspronkelijk toegewijd aan "O.-L.-Vrouw, Minzame Moeder", patrones van de gelijknamige broederschap, die nog steeds actief is. Het hoog oplopend **retabel** is opgetrokken in groene, zwarte, grijze en rode marmer.
In de grote altaarnis onderaan staat het beeld van ***Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel*** (anoniem, einde 17de eeuw). In de kleinere nis bovenaan staat haar moeder, **de heilige Anna**, de handen deemoedig gevouwen. Ook al zou je kunnen vermoeden dat zij hier bedoeld is om over haar dochter te waken, toch is die directe familiale binding niet voldoende om haar aanwezigheid op dit altaar te verklaren. Waarschijnlijk is zij hier eerder omwille van de devotie tot haar zelf, als beschermheilige van familiale verbondenheid, huishoudelijke nijverheid, of meer specifiek om een echtgenoot te vinden.
Doordat bij de vergroting van de kerk in 1850 het altaar komt te staan op einde van een volwaardige zijbeuk meent men er goed aan te doen er een grootse bekroning aan toe te voegen: een grootse gouden stralenbundel versierd met cherubijnenkopjes en twee engeltjes, rond het Mariamonogram.

De noorderdwarsbeuk waar het Maria-altaar opgesteld staat, krijgt in de 19^{e} eeuw een aankleding die er thematisch bij past, nl. het grootse schilderij ***O.-L.-Vrouw van de Rozenkrans*** (17de eeuw, Vlaamse school), dat afkomstig is uit het patrimonium van de verdwenen St.-Michielsabdij. O.-L.-Vrouw met Kind reikt rozenkransen uit aan St.-Dominicus, aan wereldlijke en geestelijke leiders en aan het volk. Dominicanen, dominicanessen en engeltjes dragen voorstellingen van de vijftien mysteries. Links boven (zie detailfoto) vallen de vijf dominicanen op die schilden dragen met de vijf blijde mysteries, van rechts naar links: *De Boodschap*, *Het bezoek aan Elisabeth*, *De geboorte van Christus, De opdracht in de tempel* en *De terugvinding van Jezus in de tempel.*

Een opvallend modern werk is de icoon Onze Lieve Vrouw van Altijddurende Bijstand (Jean Aelterman, 1998, noordbeuk), een zeer verzorgde kopie van de icoon in de St.-Alfonsuskerk van de redemptoristen te Rome.

Het glasraam *O.-L.-Vrouw van de Rozenkrans* (Leopold Pluys, 1853) overleeft Wereldoorlog II niet. In de noorderdwarsbeuk plaatst men nadien het grote glasraam ***O.-L.-Vrouw-ten-Hemel-opneming en haar kroning tot Koningin*** (dogmaverklaring in 1950). Opvallend is de keuze van slechts drie kleuren (blauw, zilver en goud). In het onderste register dragen engelen een banderol met een aanroeping 'Koningin ten hemel opgenomen b.v.o.' (bid voor ons) De engelen in het middenregister begeleiden haar naar de hemel waar de Drieëenheid, God de Vader, de bekruiste aardglobe in de linkerhand, Christus, met de kruiswonden en de heilige Geest, als zinnebeeldige duif, haar samen kronen tot Hemelkoningin. (foto; bovenste register)

De zeven **glasramen** in de noordbeuk zijn een realisatie van Mark De Groot uit 1951-'52. Zij zijn als een reeks opgevat en stellen de **Zeven Smarten van O.-L.-Vrouw** voor:

1. De profetie van Simeon bij de opdracht van het Jezuskind in de Tempel: 'Een zwaard zal uw hart doorboren' (Lk. 2:35)
2. De vlucht naar Egypte: 'Neem het Kind en zijn Moeder en vlucht naar Egypte' (Mt. 2:15)
3. Jezus in de Tempel: 'Waarom hebt gij Mij gezocht. Wist gij dan niet dat Ik met de dingen van Mijn Vader moet bezig zijn' (Lk. 2:42-51)
4. De ontmoeting van Maria met Jezus die zijn kruis draagt: 'Door de tuchtroede die Hij droeg kwam vrede over ons en door Zijn wonden werden wij genezen' (Jes. 53:5)
5. Maria staat onder Jezus' kruis ('Stabat Mater'): 'Daarna zei Hij tegen de leerling: Ziedaar uw moeder' (Joh. 19:27)
6. Maria draagt Jezus' dode lichaam op de schoot ('Piëta'): 'O gij die hier voorbijgaat en gedenkt of er een smart is in mijn hart' (Klaagl. 1:12)
7. Jezus wordt begraven: 'Zij gingen dan en na de grafsteen verzegeld te hebben plaatsten zij bij het graf een wachtpost' (Mt. 27:66)

Het Sint-Sebastiaansaltaar, alias het Heilig Kruisaltaar

Pieter I Scheemaeckers krijgt in 1692 ook van het St.-Sebastiaansgilde de opdracht voor het Sint-Sebastiaansaltaar aan de zuidzijde. De algemene opbouw is vergelijkbaar met het Maria-altaar, alleen wordt hier geen groene marmer aangewend. Dit barokke meubel is opgericht door het St.-Sebastiaansgilde. Het beeld in de centrale nis toont de patroonheilige op de traditionele wijze, halfnaakt, gebonden aan een boom en met pijlen doorboord. Op de zandstenen fries, boven het altaarblad, prijkt het wapenschild van het schuttersgilde in reliëf. Boven de nis is een schildje met het opschrift 'Altare Privilegiatum', wat betekent dat aan het altaar bij (sommige) misvieringen het privilegie van een volledige aflaat werd verleend, een opvatting die sinds Vaticanum II niet meer opgaat. Oorspronkelijk hing er een schilderij *De marteldood van Sint-Sebastiaan* in en stond in de nis bovenaan een beeldje van hem. Bij de toewijding van het altaar aan het H. Kruis in 1750 verhuist het schilderij naar het (toenmalige) doksaal. Wie weet waar het zich nu bevindt?

Tegen de lambrisering van de zuiderdwarsbeuk prijkt een opmerkelijk klein houten medaillon rondom de *gemartelde St.-Sebastiaan* (17de eeuw). Het bekroonde oorspronkelijk de standaard van de Sint-Sebastiaansgilde die in processies en optochten werd meegedragen (foto). Hoe zinvol ook dat het hier in de nabijheid van zijn gildealtaar wordt bewaard, het blijft te betreuren dat door deze opstelling het luchtige karakter van het ajourreliëf teniet is gedaan. De gemartelde christen soldaat is aan de handen gebonden tegen een boom die door de schuine dwarsbak iets weg heeft van een kruis. Ondanks het feit dat hij dat gebonden is weet hij met zijn slank figuur toch nog elegant te bewegen. Merk op hoe aan weerszijden van het medaillon een koker met pijlen is ingewerkt.

Sinds het einde van de 16de eeuw wordt in de kerk een reliek van het Heilig-Kruis bewaard, die gered werd uit de in 1581 afgebrande Heilig-Kruiskapel aan het huidige Frederic de Merodeplein. Omwille van die speciale devotie wordt het Sint-Sebastiaansaltaar in 1750 ook toegewijd aan het H. Kruis. Het kostbare devotiestuk krijgt een plaats in het nieuwe zilveren relikwieschrijn in de ingebouwde relikwiekast met een rococo-omlijsting (1750) in de zuiderzijbeuk nabij het altaar. Het kruis krijgt een plaats in de nis van de altaarbekroning.

Bij de vergroting van de kerk in 1850 voegt men - parallel met het Maria-altaar - een grootse bekroning toe: een gouden stralenbundel versierd met cherubijnenkopjes en twee engeltjes, rond het IHS-monogram.

Voor het ***Heilig Kruisraam*** in de zuiderdwarsbeuk maakten de kunstenaars Louis Crespin (ontwerp) en Oscar Calders (uitvoering) gebruik van de kartons van Pieter van der Auderaa voor het vorige glasraam door Stalins en Janssens (1877), dat door een bominslag in 1944 vernield werd. Zonder echter hun eigen stijl te verloochenen, hebben beide naoorlogse glazeniers de compositie haast identiek gevolgd (foto: midden- en bovenregister).
Centraal staat het kruis met erboven de ***Genadestoel*****,** een voorstelling van de Heilige Drievuldigheid waarbij God de Vader ons zijn gestorven Zoon voorhoudt, gecombineerd met de zinnebeeldige duif van de Heilige Geest.
Onder het kruis knielt een man, die zich ontdaan heeft van zijn krijgstenue, om de zegen van een bisschop te ontvangen. Een dienaar achter de wijdeling houdt zijn zwaard, kroon en militaire mantel. Het gaat hier om **de wijding van Willibrord** tot monnik. Het kruis met de gekruisigde Messias vormen de hoofdmoot van zijn boodschap als christelijk geloofsverkondiger, indachtig de woorden van Paulus over de boodschap over het kruis; (1 Kor. 2:2): 'Ik had besloten u geen andere kennis te brengen dan die over Jezus Christus – de gekruisigde'.
Dit raam is één grootse hulde aan het H. Kruis met in het hoogste register de lijdenswerktuigen en in het onderste *De Calvarie* samen met de voorafbeeldingen van het lijden van Christus *Abrahams offer van Isaac* (links) en *Mozes' aanroeping van de koperen slang (rechts).* Het opschrift bij de Calvarie luidt: 'wy echter moeten roemen op het kruis van O.H. Jezus Christus' (onder).

De doopkapel

Traditiegetrouw is de doopkapel gelegen naast de (westelijke) toegang tot de kerk. Hier staat de marmeren doopvont uit de 17de eeuw, met een sierlijke koperen kap die er in de 19de eeuw aan toegevoegd is. In deze doopkapel is op het 20ste-eeuwse glasraam (Oscar Calders, naar een karton van Louis Crespin, 1949) heel toepasselijk een afbeelding aangebracht van de patroonheilige van de kerk die het doopsel toedient en dit in een 'kerstput'.

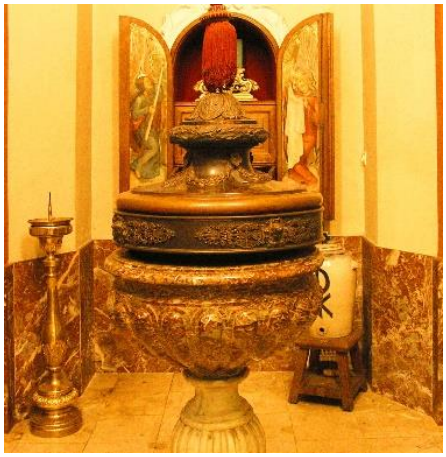

Het overige kerkmeubilair

Het kerkmeubilair, de altaren en de kunstvoorwerpen stammen hoofdzakelijk uit de barokperiode. Het 17de-eeuwse kwaliteitsvolle houtsnijwerk van de preekstoel, de biechtstoelen en het koorgestoelte neemt hier een prominente plaats in.

De preekstoel

De middenbeuk van de kerk wordt beheerst door de kunstzinnige eikenhouten preekstoel uit 1719. Het is een bijzonder fijn werk van de befaamde Antwerpse houtsnijder Jean-Claude De Cock (Antwerpen, 1667-1735). Het geheel verwijst nog enkel naar zijn barokke voorgangers door het klankbord met zijn draperieën en bazuinende engelen en met de zinnebeeldige duif van de Heilige-Geest. Een fraaie steile trap leidt naar de elegante ronde kuip die de vorm heeft van een met acanthusbladeren gedecoreerde vaas. De kuip staat op een sobere zuil, versierd met bloemmotieven. Naast de kuip omringen de vier evangelistensymbolen een evangelieboek dat als zodanig betiteld wordt: *'SANCTUM JESU CHRISTI EVANGELIUM' (foto)*.

Het imposante beeld van de zegenende St.-Willibrordus, onder de kuip, is later, in 1850, toegevoegd. Hoewel dit 2,5 m grote beeld niet echt een kleinigheid kan genoemd worden, is de kunstenaar ervan onbekend. De heilige draagt de maquette van deze kerk waarvan hij de basis legde. Boven zijn hoofd zweven twee engelen, een draagt de bisschopsstaf en beide tonen de tekst: 'Praedicabat illis Christum' (Hij verkondigde hen Christus; Hand. 8:5), verwijzend naar de missioneringsacties van Willibrordus in onze streken.

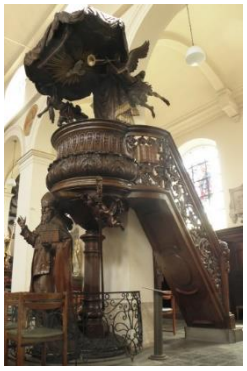

De biechtstoelen

De biechtstoelen staan opgesteld in de zijbeuken: twee uit de barok, 17de eeuw (zuid-oost en noord-west). Daartussen staan de drie 19de-eeuwse, vlak na 1850, die hierop zodanig afgestemd zijn qua opbouw (nissentype) en decoratie dat de barokke nabloeiers nauwelijks te onderscheiden zijn van hun voorgangers.

Oorspronkelijk werd het priesterhokje enkel geflankeerd door twee hermen die naar binnen nijgen en het daarmee enigszins afsluiten. Later wordt waarschijnlijk omwille van praktische redenen, namelijk om de tocht tegen te houden, het priesterhokje volledig afgesloten met een deur waarvan het sierlijke bovenstuk met gevlochten houten traliewerk de rococoperiode verraadt.

De **oudste**, uit 1660, vooraan in de **zuidbeuk**, is een bijzonder mooi werk van **Joos Pasteels** (actief in Antwerpen in 1653-1668) die in hetzelfde jaar ook het koorgestoelte bouwt. Naast het priesterdeurtje staan twee toonbeelden van boetvaardige zondaars. *Koning David*, met kroon en hermelijnen schoudermantel, begeleidt met de harp de boetepsalmen die op zijn naam staan. De bekeerde prostituee *Maria Magdalena* heeft de balsempot in de hand waarmee ze de dode Christus wilde zalven. Beiden sporen de gelovige aan om de stap naar de biechtstoel te zetten. Als biechteling mag hij rekenen op Gods barmhartigheid die hem boven het priesterhokje gepresenteerd wordt in de Goede Herder, Jezus die op zoek gaat naar het verdwaalde schaap (Lc. 15:1-7).

Uit 1674 dateert de biechtstoel in de **noordbeuk** (westzijde), een fraai werk van **Octave Herry** (actief in Antwerpen tussen 1655 en 1685). Twee apostelen flankeren de priesterdeur. St.-Petrus houdt de biechtvader de twee sleutels van het Rijk der Hemelen voor waarmee Jezus hem symbolisch de macht heeft verleend om zonden te vergeven (Mt. 16:19). Zijn collega-apostel Taddeüs met zijn martelwerktuig de knots staat aan de andere kant. Op het driehoekig fronton toont God de Vader de globe van het universum (of van de wereld) in de vorm van een rijksappel: een teken van zijn almacht, want Hem alleen, de Heer van alle leven, komt de macht toe om te vergeven. In het christelijk gebed bij uitstek klinkt de bede tot God dan ook: 'Onze vader, vergeef ons onze schulden…'.

De overige drie biechtstoelen zijn toegevoegd na 1850 bij de uitbreiding van de kerk (kunstenaar onbekend.

Op de tweede biechtstoel in de **zuidbeuk** (westkant) overweegt een vrouw aan de hand van een schedel de vergankelijkheid van het leven waardoor ze tot inkeer komt en deemoedig de rechterhand voor de borst houdt. De jonge man ertegenover mijmert aan de hand van een van Jezus' lijdenswerktuigen, de doornenkroon, over Jezus' liefdeoffer om onze zonden weg te nemen (foto). Deze redding wordt op het fronton nogmaals benadrukt door een kruis, een anker en een hart, de symbolen van de drie goddelijke deugden waar de tijd geen vat op heeft: geloof, hoop en liefde.

In de **noordbeuk** toont de ene biechtstoel (**midden**) in het fronton het alziende oog van God de Vader voor wie niets verborgen blijft terwijl engelen treuren om onze zonden die ze onder ogen krijgen.

Op de andere biechtstoel (vooraan, **oost**) treurt de Verloren Zoon om zijn zondig leven, maar aan de andere kant staat Christus die met een zegenend gebaar de zonden vergeeft. Op het fronton toont een engel op het zweetdoek van Veronica het gelaat van Christus die zal sterven om de zonden van de wereld op zich te nemen.

De banken van de armenmeesters

In de 19de eeuw worden de banken van de armenmeesters geplaatst in de (nieuwe) noord- en de zuidbeuk. In de traditie van de middeleeuwse 'Tafels van de Heilige Geest', achteraan in de kerken, waar de aalmoezeniers eten, goederen en geld aannamen van schenkers en uitdeelden aan behoeftigen, nemen in de 19de eeuw de leden van het St.-Vincentiusgenootschap deze taak op zich. Vooraan op de banken wordt de vrijgevigheid decoratief verzinnebeeld door hoornen van overvloed met vruchten en bloemen, o.m. rozen (liefde) en zonnebloemen (die zich naar de zon keren, de gelovige gerichtheid op Christus).

De lambrisering en de portalen

De lambrisering die in 1660 in de dwarsbeuken werd geplaatst door Jan Seebrechts is versierd met vruchtenkorven en hoornen van overvloed en een bloemenslinger waarin dieren speels optreden. De houten muurbekleding wordt in de restauratiefase van 1965 over de gehele zijbeuken doorgetrokken tot achteraan in de kerk. Tijdens deze naoorlogse restauratie versiert beeldhouwer Alfons De Roeck (Antwerpen 1896 - Berchem 1982) het nieuwe westelijke **tochtportaal** met reliëftaferelen: *De Boodschap aan Maria* (noord-boven), *St.-Willibrordus zegent de werklieden* (noord-onder), *Christus met geknielde gelovigen* (zuid-boven) en *St.-Willibrordus dient het doopsel toe* (zuid-onder). Ook versiert hij de deur naar het hoogzaal en het orgel heel toepasselijk met een *St.-Cecilia* in reliëf.

Boven de **inkomdeuren** begroeten *De Goede Herder* (noord) en *Onze Lieve Vrouw* (zuid) de gelovigen in 18de-eeuwse reliëfmedaillons. Boven de deur naar het hoogzaal staat *Sint-Paulus* in een medaillon uit de 16de eeuw. Opvallend is dat ze allen wegkijken uit de middenbeuk. Waarschijnlijk werden deze medaillons gerecupereerd uit de vroegere kerk (vóór 1823) en foutief teruggeplaatst.

Beeldhouwwerk ter devotie

De kruisweg

Tegen de wanden van de zijbeuken plaatst Joseph Geefs (1808-1885) in 1850 bij de uitbreiding en vernieuwing van de kerk de 14 bas-reliëfstaties van de **kruisweg** uitgevoerd in stucwerk.

Vrijstaande heiligenbeelden

Een anoniem, gepolychromeerd houten beeld van ***St.-Willibrordus*** bij de eerste pijler in de zuidbeuk, dateert uit het begin van de 18de eeuw en is afkomstig uit de voormalige St.-Michielsabdij waar het gewoon 'een bisschop' voorstelde. De verzorgde polychromie wordt in de 19de eeuw gerestaureerd, maar pas in de 20ste eeuw wordt de anonieme bisschop door toevoeging van zijn specifieke attributen kerkmodel en ton, gepersonaliseerd tot St.-Willibrord. (foto rechts)

Een meer authentiek **Willibrordusbeeld** dat van meet af aan in deze kerk thuishoort, staat bij het westportaal. Het stelt de heilige voor als bisschop en leraar met mijter, kromstaf en boek (einde 16de - begin 17de eeuw) en is een geschenk van pastoor Petrus Anchmant aan de parochie in 1605. Het beeld is, zoals gebruikelijk in die tijd, hol om barsten tegen te gaan. Bij een restauratie werd het overschilderd in "Franse steenkleur". In de 19de eeuw wordt er een fijn gebeeldhouwde console onder geplaatst. (foto links)

In de 19de en 20ste eeuw wordt de kerk nog verrijkt met de neogotische beelden ***St.-Jozef met Jezuskind***, 19de eeuw, polychromie door Lode Goossens (1882), ***St.-Antonius*** (Alfons De Roeck, 20ste eeuw), ***Het Heilig Hart van Jezus*** (anoniem, einde 19de eeuw), ***Onze-Lieve-Vrouw Onbevlekt Ontvangen***, in 1904 gebeeldhouwd, het jaar nadien gestoffeerd (gift aan pastoor-deken Théophile Roucourt bij zijn gouden priesterjubileum) en ***St.-Theresia van Lisieux*** (met een mooie 19de-eeuwse console).

Vooral de aangrijpende ***Piëta*** van Alfons De Roeck (20ste eeuw) achteraan in de kerk trekt de aandacht. Het beeld is bijzonder expressief. Uit de gebogen houding van Maria over het levenloze lichaam van haar zoon, dat over haar knieën uitgestrekt ligt, spreken verlatenheid en ongeloof.

De aankleding van het interieur

De wandschilderingen

Op de zwikken van de kruis- en middenbeukmuren zijn wandschilderingen aangebracht in medaillons. Het zijn schilderijen op doek van Ernest Wante uit 1928. In de kruisbeuk prijken Johannes de Doper (noord) en Willibrordus (zuid), in de middenbeuk twee reeksen van zes apostelbustes: aan de noordkant (van oost naar west) *Paulus*, *Filippus*, *Bartolomeüs*, *Matteüs*, *Simon* en *Taddeüs*; aan de zuidkant (id.) *Petrus*, *Johannes* (foto), *Andreas*, *Thomas*, *Jacobus de Meerdere* en *Jacobus de Mindere*. Volgens de overlevering zouden inwoners van de parochie en familieleden van de schilder er model voor hebben gestaan.

De glasramen

Bij de beschieting van Antwerpen door V1 en V2-bommen op het einde van WO II in 1944 worden alle glasramen vernield. Ze worden in 1951-'52 vervangen, sommige op basis van de oude kartons.

De mooiste kleurramen bevinden zich in de **kruisbeuk,** beide van Louis Crespin (ontwerp) en Oscar Calders (uitvoering). Dat van de noordkant hoort thematisch thuis bij het O.-L.-Vrouwaltaar (zie hierboven), dat van de zuidkant bij het H. Kruisaltaar (zie hierboven).

Ook op een aantal 20ste-eeuwse glasramen in de kerk is de patroonheilige aanwezig zoals in de **doopkapel** als doopheer (zie 'doopkapel') en in het **noordzijportaal** als bisschop met mijter, staf, pallium, kerk, doopput en wijnvat, samen met de wapenspreuken van de Orde van Echternach '*Sub manu solius Dei*', van Paus Pius XII '*Opus Justitiae Pax*', kardinaal Van Roey '*In Nomine Domini*' en van de benedictijnen *'ora et labora'.*

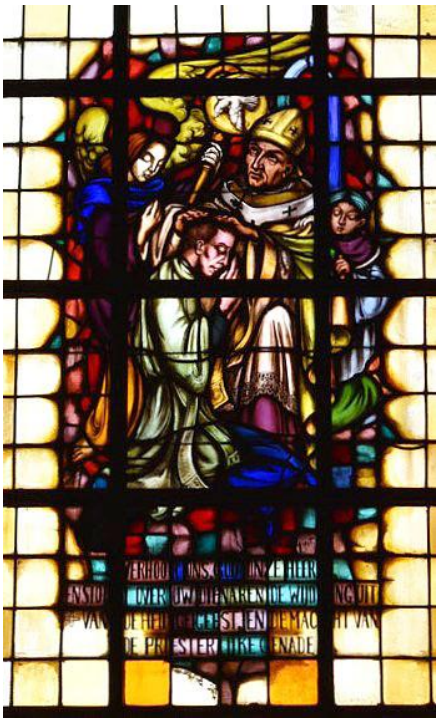

De twee reeksen van zeven glasramen in de **noord- en zuidbeuk** zijn een realisatie van Mark De Groot uit 1951-'52. In de noordbeuk houden ze verband met de zeven smarten van O.-L.-Vrouw (zie daar), in de zuidbeuk met de **zeven sacramenten** (van oost naar west):

1. het doopsel: 'Ik doop u in de naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes';
2. het vormsel: 'Ik teken u met het teken des Kruises en ik vorm u met het Chrisma des Heils';
3. de H. Eucharistie: 'Ziehier het Lam Gods dat de zonden van de wereld wegneemt';
4. de biecht: 'Ik ontbind u van uw zonden, in de naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes';
5. de priesterwijding (foto): 'Verhoor ons, God onze Heer, en stort over uw dienaren de wijding uit van de Heilige Geest en de macht van de priesterlijke genade';
6. het huwelijk: 'Ja. Ik wil. Voor God en zijn Heilige Kerk';
7. de ziekenzalving ('Heilig Oliesel'): 'Door deze heilige zalving en door Zijn goedertieren barmhartigheid vergeve u de Heer wat gij misdaan hebt'.

In het **hoofdportaal** is het glasraam *Sint-Willibrordus en Frederic de Merode* ingewerkt (Jan Wouters naar ontwerp van Paul Wante, 1948). Het is afkomstig uit het voormalige gemeentehuis aan de Mechelsesteenweg, dat eind jaren 1980 plaats moest maken voor het nieuwe districtshuis. Blijkbaar is er daar sinds de fusie in 1983 van Berchem met de stad Antwerpen geen plaats meer voorzien voor een held en voor de patroonheilige van de voormalige zelfstandige gemeente. Het glasraam wordt in de kerk ingehuldigd tijdens de Berchemse Merodefeesten op 15 oktober 2005 door prinses Rosalie de Merode, familie van de afgebeelde graaf. Deze had tijdens de Belgische onafhankelijkheidsstrijd in de slag bij Berchem op 24 oktober 1830 hevig weerstand geboden maar werd levensgevaarlijk gewond. De obiit van de heldhaftige vrijheidsstrijder hangt in de zuiderdwarsbeuk.

De schilderijen

Twee schilderijen, *Het doek van Veronica* van Thomas Willibrorts Bosschaert (1613-1654) en *De marteldood van Sint-Sebas*tiaan van een onbekende schilder (17de eeuw), zijn afkomstig uit de kerk van de Annunciaten in Antwerpen (Lange Winkelstraat). Ze werden in beslag genomen bij de opheffing van de orde tijdens het bewind van Jozef II, in 1785 openbaar verkocht en later aan de kerk van Berchem geschonken.

Een uitzonderlijke schat: het middeleeuws missaal

De parochie bezit een van de oudste handgeschreven missalen van de Lage Landen (Missale Plenarium). Het is een misboek in middeleeuws schrift, bestaande uit een 200-tal perkamentfolio's, en bevat naast en tussen de oorspronkelijke tekst bij- en tussenvoegsels met wetenswaardigheden die de pastoor moest noteren om er zijn opvolgers mee van nut te zijn. Het missaal is mogelijk in de 12de eeuw, maar zeker vóór 1250 geschreven. Men veronderstelt dat de toenmalige Benedictijnenabdij te Deurne (Antwerpen) het boek geleverd heeft.

Het orgel

Aan de westzijde (portaal) steunt het **hoogzaal**, gebouwd over de ganse breedte van de middenbeuk, volledig op vier roodbruin gemarmerde zuilen.

De 19de-eeuwse orgelkast herbergt het instrument uit 1725 van de befaamde orgelbouwer Jean Baptiste Forceville (St.-Omaars 1660 - Brussel 1739). Het meubel is rijkelijk versierd met een horloge, engelen en, vooraan, twee medaillons: *Koning David,* de psalmdichter uit het Oude Testament en *St.-Cecilia,* de patrones van de muziek.

Bij de restauratie in 1967 voorziet de firma Stevens te Duffel het orgel van een speeltafel met drie klavieren en een elektrische luchtaandrijving.

BIBLIOGRAFIE

Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur, dl. 3nd. *Stad Antwerpen. Fusiegemeenten*, Turnhout, 1992, p. 102-104
Informatiedossier Parochiekerk Sint Willibrordus Berchem, 2010 [samengesteld door André Waegemans]
Frans BAUDOUIN, *Een vermist schilderij van Thomas Willeboirts Bosschaert teruggevonden in de Sint-Willebrorduskerk te Berchem*, in *Archiefkunde-Verhandelingen aansluitend bij bibliotheek-en archiefgids*, dl. 5 "Een kompas met vele streken", Antwerpen, 1994, p. 31-43
Frits BERCKMANS, *Marie Anne van Berchem. Twee barokke grafmonumenten in Berchem en Tongeren*, s.l., 2015
A. FAUCONNIER en R. ROOSE, *Het historisch orgel in Vlaanderen*, dl. IIIa, Brussel, 1983, p. 295-300.
Frans MAST, *De "oude kerk" van Berchem*, in *Antwerpen*, 1987, nr. 4, p. 180-184
Frans MAST, *Sint-Willibrordus kerk, "de oude kerk van Berchem", een dorpskerk opgeslorpt door de grootstad*, 1990
Paul PHILLIPPOT e.a., *L' architecture religieuse et la sculpture baroques dans les Pays-Bas Meridionaux et la Principauté de Liège 1600-1770*, 2003
Floris PRIMS, *Geschiedenis van Berchem*, Berchem, 1949
Floris PRIMS, *Documenten Berchem-bij-Antwerpen*, Bijdragen tot de Geschiedenis, Inkomsten der kerk van Berchem rond 1400, XXXII, 1949, p. 226-229
J.-B. STOCKMANS, *Geschiedenis der Gemeente Berchem*, Antwerpen, 1886
Jozef VAN BRABANT, *De Sint-Willebrordkerk te Berchem*, (*Vlaamse Toeristische Bibliotheek*, nr. 1), Antwerpen, s.d. (1962 of later)
Jozef VAN BRABANT, *De Sint-Willibrorduspt te Berchem tweemaal 'verduystert'*, in *Noordgouw. Cultureel Tijdschrift van de Provincie Antwerpen*, 16, 1976, nr. 3, p. 109-137
Jozef VAN BRABANT, *Landelijk schoon in de grootstad. Schoonheid in en om de Sint-Willibrorduskerk te Berchem*, in *Noordgouw. Cultureel Tijdschrift van de Provincie Antwerpen*, 16, 1976, nr. 3
Charles VAN HERCK, *Antwerpse gestoelten uit de baroktijd*, in *Jaarboek Koninklijke Oudheidkundige Kring van Antwerpen*, 27, 1953-'54, p. 29-30
N. J. WEYNS, *Een Antwerps missaal uit de 12de eeuw*, in *Bijdragen tot de geschiedenis van het hertogdom Brabant*, jg. 49, 1966, nrs. 1-2, p. 5-42
Sint Willibrord, Gedenkboek bij de onthulling en inzegening van het Willibrord-monument te Berchem, 23 september 1962
Wikipedia
https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/10944

COLOFON

Tekst: Rudi Mannaerts en Jan Vanes, 2017

Foto's: Jan Vanes